

УДК 882.6

С. І. Даніленка

БІБЛЕЙСКАЯ ВОБРАЗНАСЦЬ У ПАТРЫЯТЫЧНАЙ ЛІРЫЦЫ БЕЛАРУСКІХ САВЕЦКІХ ПАЭТАЎ ЧАСОЎ ВЯЛКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ

У дадзеным артыкуле аналізуецца семантыка і прагматыка біблейскіх рэмінісцэнцый у паэтычных творах беларускіх савецкіх паэтаў перыяду 1941–1945 гадоў як сродак маніфестацыі ідэалагічных трансфармацый савецкага соцыуму ваеннага часу.

Маладая савецкая дзяржава гучна адвергла хрысціянства як непрымальную для яе сістэму поглядаў. Разам з тым, у гады лёсавызначальнай для краіны крывапралітнай вайны ў вершах беларускіх савецкіх паэтаў усё больш гучнымі становяцца матывы, вытокі якіх ляжаць у біблейскай вобразнасці. Так, менавіта ў хрысціянскай “сістэме каардынат” асэнсоўваецца вобраз Гітлера ў вершы Якуба Коласа “Ціша і бура” (1942), дзе фюрэр, “злы кат”, параўноўваецца з біблейскім першазабойцам Каінам [2, с. 304], новым “Антыхрыстам”, што прыняў своеасаблівы д’ябальскі “антыхрост” і “антыпрычасце”, бо “ўскормлен мясам чалавечым”, “крывёй народнаю скупаны” дзеля таго, каб трапіў “яму пад ногі <...> свет цэлы” і згінуў у “муках <...> балесных” (Янка Купала “Зноў будзем шчасце мець і волю” (1942)) [3, с. 177], дзе “мукі” роднага краю, што ахвярна п’е “пакуты чашу” (Якуб Колас “У цяжкую часіну” (1941)) [2, с. 275], у гэтым кантэксце ўсведамляюцца як “страшнейшыя” за “някельныя мукі” (Якуб Колас “Мая зямля” (1943)) [2, с. 319], бо ён “распяты” (Якуб Колас “Шлях славы” (1944)) [2, с. 338]. Таму ў вершы Пімена Панчанкі “Перад сустрэчай” (1943) да “насівелых папялішчаў” і да “свежавырытых магіл” імкне савецкі воін-вызваліцель, бо менавіта яны з’яўляюцца для яго святынямі, адзнакамі ахвярнай пакуты роднага краю. Але надзвычай паказальна, што да шэрагу гэтых святынь, якія пакутліва чакаюць свайго вызвалення, паэт далучае і “цэрквы, у якіх ахрышчаны” савецкі салдат [4, с. 139–140].

З пачаткам вайны, якая пагражала самому існаванню савецкай дзяржавы, перад палітычным кіраўніцтвам СССР востра паўстала пытанне пошуку ідэалагічных “рэзерваў”, якія маглі гарантаваць перамогу ў смяротным змаганні, бо “пралетарскі” “савецкі” патрыятызм усё ж не мог забяспечыць належнай ступені смаадданасці і самаахвяравання байцоў і камандзіраў Чырвонай Арміі ў баях з фашызмам. І такім рэзервам, на думку савецкіх ідэолагаў, павінны былі стаць дагэтуль занядбаныя і праклятыя бальшавікамі

каштоўнасці “класічнага” патрыятызму: аўтарытэт продкаў і аўтарытэт старой культавай традыцыі – перш за ўсё рускага праваслаўя. З гэтага вынікала, што змаганне з фашызмам з’яўляецца святой справай не толькі кожнага савецкага чалавека, але і кожнага хрысціяніна, які ў складзе “хрысталюбівага” савецкага воінства змагаецца супраць д’ябальскіх полчышчаў цемры і зла. З такой мэтай савецкія ўлады наладзілі шчыльны кантакт з іерархамі Рускай Праваслаўнай царквы, якія заняліся патрыятычнай агітацыяй у савецкім тыле і “рэабілітавалі” нацыянальную гісторыю, праўда, толькі рускую нацыянальную гісторыю, а не гісторыю нацыянальных меншасцяў, якая так і засталася “буржуазнай”. У выніку Другая Сусветная вайна ператварылася для савецкага народа ў Вялікую Айчынную, “чырвоныя камандзіры” ператварыліся ў “савецкіх афіцэраў”. Яны ў сваю чаргу апранулі залатыя “царскія” пагоны і аксельбанты і аздобілі свае грудзі ордэнамі святога Аляксандра Неўскага, Аляксандра Суворова, Міхаіла Кутузава, якія персаніфікавалі гістарычную славу рускай зброі, што ў свой час абараняла інтарэсы пануючых класаў. Такім чынам, аўтарытэт продкаў павінен быў дапамагчы воінам Чырвонай Арміі ў вызваленні Радзімы, і гэта думка надзвычай яскрава ўвасобілася ў вершах Пімена Панчанкі. Так, у вершы “На могілках” (1941) малоецца жудасная карціна бамбардзіроўкі нямецкай авіяцыяй вясковых могілак, дзе пад “*навес старажытных крыжоў*” схаваліся ад налёту людзі. Але хрысціянскі “*пахілы крыж*” здаецца немцам варожай “*гарматай*”, і бомбы падаюць “*з дзікім свістам*” на магілы продкаў, адначасова забіваючы дзяцей. Таму “*няўцямна пазірае крыж пахілы*”, як “*змяшалася з касцямі мерцвякоў*” “*дзяціная распырская кроў*”, што абудзіць ад вечнага сну продкаў, якія пакараюць нелюдзяў, што “*адкапалі прадзедаў магілы*”, каб “*пахавачь уласныя галовы*” [4, с. 80].

Яшчэ больш акрэслена матыў заступніцтва праведных продкаў гучыць у вершы “Курганы” (1943). Так, самі “*продкі сівыя*”, што спяць у курганах з “*палавецкіх часоў*” у “*шаломях цяжкіх*”, выкапалі савецкім воінам “*сталлю булатную*” акопы для змагання з новай “*ардой*”. Таму само сонца для ўшанавання іх памяці “*ставіць*” на старых курганах “*залатыя крыжы*”: “*Спяць яны ў курганах, меч да меча, па-братняму, // Топчуць ворагі славу пачэсную іх. // А зара, спапяліўшы дроты ненавісных, // Па-над імі ўзняла залатыя крыжы...*” [4, с. 108] І ў гэтых ж “*курганы*” суджана “*са славаю*” “*легчы*” тым, хто загіне ў бітве з фашызмам, калі “*Яраслаўна заплача на новаму Ігару*” [4, с. 108]. Тым самым паэт сцвярджае ідэю пераемнасці розных пакаленняў у справе абароны “Русі” ад варожных “орд”, прычым, менавіта “*курган*”, які, на думку Міхася Чарота, павінен быў быць змецены рэвалюцыйным “*віхорам*” (“Жывое балота” (1922)) [5, с. 32], увасабляе ў ваенных вершах Пімена Панчанкі ідэю старадаўніх нацыянальных святынь, што дзейсна дапамагаюць свайму народу ў змаганні з ворагам.

Пры апісанні гэтага смяротнага змагання беларускія савецкія паэты не пазбеглі і біблейскіх алюзій. Так, у вершы “Маскве” (1941) Якуб Колас

параўноўвае Гітлера-“вампіра” з “блудніцай”: “<...>Смяротны бой, крывавы вір. // Вачамі мутнымі блудніцы // Ё Маскву уставіўся вампір” [2, с. 262]. Пажаднасць і прадажны секс у самых розных традыцыях здаўна з’яўляліся вызначальнай адзнакай д’ябальскай “нялюдскасці”, варожай унармаванаму “людскаму” грамадству. Таму вельмі часта ў ідэалагічна-прапагандысцкіх мэтах гэтая рыса прыпісвалася вайскова-палітычнаму праціўніку, прыкладам чаго можа служыць біблейскае апакаліптычнае параўнанне Вавілонскага царства, што ў свой час перамагло Ізраільскае царства і разбурыла яго сталіцу Іерусалім, з “блудадзейкай”: “Вавілон вялікі, маці блудадзеек і мяззотаў зямных” (Адкрыццё... 17, 5) [1, с. 1527]. Вынікам гэтага “блудадзейства” стала апанаванне Вавілона “дэманамі”, калі “Вавілоне, вялікая блудадзейка, зрабіўся жытлішчам дэманаў і прыстанкам усякаму нячыстаму духу, прыстанкам усякаму нячыстаму і агіднаму птаху; бо шалёным віном блудадзейства свайго яна напала ўсе народы” (Адкрыццё... 18, 2) [1, с. 1528]. І “віном” гэтым была кроў праведнікаў, бо “блудадзейка” “апоена была крывёю сьвятых і крывёю сьведкаў Ісусавых” (Адкрыццё... 17, 6) [1, с. 1527]. Таму зусім не з’яўляецца дзіўным адначасовае параўнанне Якубам Коласам Гітлера ў “крывавым віры” і з “блудніцай”, і з “вампірам”, а таксама з “крывяжэрцам” [2, с. 262]. Разгортвае метафару “крывавага банкету” і Янка Купала, калі вызначае, што фашысцкі фюрэр-“вампір”, “сыты быў людскім <...> жырам”, “п’яны быў крывавым вірам” (“Беларускім партызанам” (1941)) [3, с. 173], “крывёю людскою і п’яны, і сыт” (“Дзевяць асінавых колляў” (1942)) [3, с. 179], калі “спраўляў дзіка страшны свой банкет-ігрышча”, “п’яны ад крыві дзіцячай, мацярынай” (“Грабежнік” (1941)) [3, с. 174]. Адмоўны пафас “крывавага банкету” ўзмацняецца таксама матывам рытуальнага гвалту, ганебнага распранання “блудадзейкай” тых, каго яна перамагла. Дадзеная метафара знайшла сваё адлюстраванне яшчэ ў Бібліі, калі ў плачы Ераміі, пераможаны Вавілонам Іерусалім “зрабіўся агідны; кожны, хто славіў яго, глядзіць на яго з пагардай, галізму ягоную ўбачыўшы; ён і сам уздыхае і адварочваецца” (Ераміін плач 1, 8) [1, с. 1015]. Таму і для Гітлера-“блудніцы” з верша Якуба Коласа “Маскве” (1941) увасабленнем заваявання Масквы з’яўляецца яе сімвалічнае “распрананне”, сарванне “чырвонага плашча”: “Масква, краіны роднай сэрца! // Няўжо кране цябе рука // Звяругі прускай, крывяжэрца, // Галаварэза-чужака? // Масква, народная святыня! // Няўжо фашысцкі людаед // Чырвоны плашч твой у прах кіне, // Растопча нашу горгасць, цвет?” [2, с. 262]. І калі для Масквы ганебны лёс застаўся толькі пагрозай, якая не была здзейснена дзякуючы мужнасці і гераізму савецкіх салдат, то для Беларусі яна стала злавеснай рэчаіснасцю. І адзнакай гэтага жахлівага лёсу паўстаюць фашысцкія “блудадзейкі” – “блядыя прастытуткі арыйскай крыві”, апранутыя ў кашулі забітых беларускіх дзяўчат з няскончанай балады Янкі Купалы “Дзевяць асінавых колляў” (1942): “Кіпіць Егерштрэсэ ў Берліне разгуллем // Блядых прастытутак арыйскай крыві // Ё садраных з дзяўчат беларускіх кашулях, //

Трафеях германскіх войск з поля бітвы. // Засні, беларуская кветка-дзяўчына, // Салдат прускі выразаў грудзі табе...” [3, с. 179].

Сімволіка “кывавага банкету” фашысцка-“вавілонскай” “блудадзейкі” не магла не выклікаць мастацкіх асацыяцый з так званым “пірам Валтасара”, што выявілася ў вершах Якуба Коласа. Валтасар быў сынам і суўладцам апошняга цара Вавілоніі Набаніда, сына Навухаданосара, што захапіў Іерусалім і загінуў у 539 г. да н.э. пры ўзяцці Вавілона войскамі персаў. Паводле падання, якое данеслі да нас Біблія і працы старажытнагрэчаскіх гісторыкаў, у ноч заваявання Вавілона персамі Валтасар загадаў пачаць банкет для ўслаўлення вавілонскіх багоў, на якім застольнымі келіхамі служылі культавыя чашы, захопленыя ў іерусалімскім храме, калі ён “*узнёсься супроць Госпада нябёсаў, і посуд храма Яго прынеслі табе, і ты і твае вяльможы і наложніцы твае пілі зь яго віно, і ты славіў багоў срэбраных і залатых, медных, жалезных, драўляных і каменных...*” (Данііл 5, 23) [1, с. 1103]. У разгар банкету з’явілася таямнічая рука, што накрэсліла на палацавым муры незразумелыя словы, якія змог патлумачыць іудзейскі прарок Данііл: “*За гэта і наслана ад Яго пясьць рукі, і накрэсьлена гэта пісаньне. І вось што накрэсьлена: мэнэ, мэнэ, тэкэл, упарсін (палічана, палічана, узважана і падзелена. – заўв. перакл.). Вось і разгадка слоў: мэнэ – вылічыў Бог царства тваё і паклаў канец яму; тэкэл – ты ўзважаны на вагах і важыш вельмі мала; пэрэс – падзелена царства тваё і аддадзена Мідзянам і Персам*” (Данііл 5, 24–28) [1, с. 1103]. Такім чынам, “лёгкасць” Валтасара, узважанага Богам, перадвызначыла канец самога ўладара і яго царства, што мусіць быць падзелена паміж іншаземцамі. Падабенства такога прароцтва ў дачыненні да фашысцкай Германіі і яе фюрэра робіць і Якуб Колас у вершы “На звера” яшчэ ў 1941 годзе: “*Узважаны дні яго, лёсы, // Ён лёгкі як пыл: <...> Апусціцца грозна заслона, // Суд будзе суроў, // Пагібель яго неўнікнёна, // За кроў аддасць кроў*” [2, 274]. І сапраўды, Гітлеру было суджана загінуць на руінах сваёй сталіцы, якую штурмавалі савецкія войскі, а яго краіна амаль на палову стагоддзя была падзелена паміж дзяржавамі-пераможцамі антыгітлераўскай кааліцыі. “*Неўнікнёнасць*” пагібелі Валтасара і Вавілона была перадвызначана неадваротным Божым наканаваннем. У сваю чаргу паэт у вершы 1947 г. “Наша дарога” (Да дня вызвалення Мінска) называе імя таго “бога”, сілай і воляю якога быў пераможаны фашызм: “*У нашых сэрцах рэхам веры // Адбіўся кліч правадыра. // Узважыў ворага ён, змераў, // І разгадаў яго намеры, // Разбіў і кінуў яго ў прах*” [2, с. 377].

Менавіта “*крамлёўскі гаспадар*”, Сталін, жывое падабенства, паводле мастацкага ўвасаблення беларускіх савецкіх паэтаў, грознага ваяўнічага “бога” Трэцяга завету, усепраніклівага правадыра сіл святла і праўды, “*кінуў <...> у прах*” фашысцкую “*нелюдзь*”, і метафары гэтага канчатковага знішчэння “*нечысці*” сілкуюцца ў беларускай ваеннай лірыцы перш за ўсё вобразнасцю сялянскага “экзарцызму” і народнай апатрапеічнай магіі. І вызначальным у гэтым кантэксце становіцца матыў ганебнага пахавання, якое, з аднаго боку,

павінна “зрынуць” злавесных мерцвякоў у самыя глыбіні апраметнай, у “яму глыбей нетры самай” (Янка Купала “Дзевяць асінавых колляў” (1942)) [3, с. 180], каб цяжар іх пакарання адпавядаў цяжару іх злачынстваў супраць “людскага” свету, а з іншага – забяспечыць немагчымасць іх новага “ўваскрашэння” і вяртання да “жывых” людзей – “каб не ўскрэслі век яны” (Янка Купала “Беларускім партызанам” (1941)) [3, с. 172].

Такім чынам, можна канстатаваць, што адной з найбольш плённых крыніц выкрывальнага пафасу ваеннай лірыкі беларускіх савецкіх паэтаў, скіраванага супраць фашысцкіх агрэсараў, з’яўляецца менавіта хрысціянская вобразнасць, якая нават у часы ваяўнічага атэізму даказала сваю дзейнасць у справе мабілізацыі шырокіх народных мас для адпору смяротнаму ворагу.

Спіс асноўных крыніц

1. Біблія. Кнігі сьвятога пісаньня Старога і Новага Завету. Кананічныя. У беларускім перакладзе / Я. Купала. – Мінск : Прынткарп, 2002.
2. Колас, Я. Збор твораў : у 7 т. Т. 2. Вершы. Апавяданні вершам (1917–1952) / Я. Колас. – Мінск : Дзяржаўнае выдавецтва БССР. Рэдакцыя мастацкай літаратуры, 1952.
3. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. Т. 5. Вершы, пераклады 1930–1942 / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1998.
4. Панчанка, П. Гарачыя вятры / П. Панчанка. – Мінск : Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1947.
5. Чарот, М. Збор твораў : у 2 т. Т. 1. Вершы. Паэмы / М. Чарот. – Мінск : Дзяржаўнае выдавецтва БССР. Рэдакцыя мастацкай літаратуры, 1958.

This paper analyzes the semantics and pragmatics of biblical reflection in poetry of Belarusian Soviet poets during 1941–1945 as a manifestation of the ideological transformation of Soviet society in wartime.

УДК 340.1

И. А. Демидова

ПОНЯТИЕ «ГОСУДАРСТВЕННЫЙ РЕЖИМ» В КОНТЕКСТЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФОРМЫ ГОСУДАРСТВА

В статье рассматриваются общетеоретические подходы к пониманию государственного режима, его соотношение с политическим режимом. Устанавливаются характерные признаки политических режимов и основания их классификации. Определяется значение государственного режима для анализа формы государства. Проводится типология государственных режимов и видовая характеристика в зависимости от формы правления. Отмечается наличие классификации форм государства, основанной на критерии государственно-правового режима.